

Van nu en straks: sekswerk

GERT VERMEULEN^a
YENTE NEELEN^b

Nood aan decriminalisering en sociaalrechtelijke diversificatie en flexibilisering¹

Panopticon, 39 (4), 313-325
© 2018 Maklu | ISSN 0771-1409 | July 2018

- a Hoogleraar strafrecht en directeur, Institute for international Research on Criminal Policy (IRCP), Vakgroep Criminologie, Strafrecht en Sociaal Recht, Universiteit Gent (Corresp.: Gert.Vermeulen@UGent.be)
- b Assistent seksueel strafrecht, Institute for international Research on Criminal Policy (IRCP), Vakgroep Criminologie, Strafrecht en Sociaal Recht, Universiteit Gent

ABSTRACT

DECRIMINALISATION AND THE NEED TO OFFER SOCIAL LAW PERSPECTIVES TO SEXWORKERS

Even if the formal criminalisation of the economic exploitation of prostitution (informally largely tolerated if not genuinely exploitative) does not legally pre-empt sex workers to exercise their job as an employee or a self-employed person, in practice they experience serious impediments when working in either of both traditional social law capacities. Not only does recent jurisprudence challenge the legitimacy of tolerance policies, including at city level, a resolute decriminalisation of the economic exploitation of prostitution, of the renting out of sex work places and of the provision of services to sex workers is key to grant them the basic rights to individual autonomy and agency and to establishment as a self-employed person. Moreover, sex work requires both a diversification of the traditional status of employee and self-employed worker and the creation of additional, flexible regimes.

Keywords: sex work, decriminalisation, flexible regimes

Kernwoorden: sekswerk, decriminalisering, flexibele regimes

1. INLEIDING

De (gedoogde) strafbaarheid van de exploitatie van prostitutie verhindert op zich niet dat sekswerkers juridisch gezien een beroep kunnen doen op de bestaande sociaalrechtelijke statuten van werknemer of zelfstandige. Feitelijk gezien blijken er evenwel problemen met het werken binnen de klassieke statuten. De blijvende strafbaarheid van de exploitatie van prostitutie, van de verhuur van sekswerkruimtes en van het leveren van allerhande diensten aan sekswerkers, zorgt ervoor dat sekswerkers hun job niet kunnen uitoefenen op een wijze waarop andere werknemers of zelfstandigen dat kunnen. Bovendien zet recente rechtspraak het klassieke gedoogbeleid onder druk, en kan enkel een decriminalisering op

¹ Een licht aangepaste versie van dit artikel verschijnt parallel als VERMEULEN, G., & NEELEN, Y. (2018). Seksjobs: flexjobs?. In *De Taal is Gans het Recht. Liber Amicorum Willy Van Eeckhoutte* (pp. 707-723). Mechelen: Wolters Kluwer.

bovenstaande punten tegemoet komen aan het recht op zelfbeschikking van individuen en een effectieve uitoefening van het vrij vestigingsrecht als zelfstandige (Hof van Justitie, 2001; WEITZER, 2012). Hieronder wordt onderzocht of en hoe de bestaande regels vanuit sociaal- en strafrechtelijk oogpunt kunnen worden geoptimaliseerd.

2. SCHIPPEN BINNEN OF TUSSEN BESTAANDE STATUTEN

2.1 *Sekswerk als werknemer: gebrek aan rechtszekerheid en flexibiliteit*

Omdat de – ook louter economische – exploitatie van prostitutie in strijd wordt geacht met de openbare orde en de goede zeden, is een arbeidsovereenkomst die expliciet prostitutie tot voorwerp heeft absoluut nietig (Arbeidshof, 2011). Sekswerkers met een dergelijke arbeidsovereenkomst kunnen er dus geen rechten uit putten. Momenteel worden sekswerkers daarom vaak onder diverse andere statuten tewerkgesteld, bijvoorbeeld als dienstster in de horeca of werknemer in badinrichtingen (VAN EECKHOUTTE, 2013). Ook al werken ze dan weliswaar onder een formeel geldige arbeidsovereenkomst, de tewerkstelling onder een oneigenlijk statuut vormt een miskennis van de realiteit van hun werk en biedt hen geen sociaalrechtelijke bescherming die rekening houdt met de flexibiliteit waarmee ze hun job (kunnen of moeten) uitoefenen. Niet zelden worden sekswerkers ook in een (schijn)zelfstandigenstatuut gedrongen, waardoor ze sociaalrechtelijk worden benadeeld. Ze moeten o.m. zelf aansluiten bij een sociaal verzekerings- en ziekenfonds. Zeker in geval van onvoldoende verzekering is de impact op hun bescherming bij ziekte of zwangerschap reëel negatief en bouwen ze geen of gebrekkige pensioenrechten op.

2.2 *Zelfstandig sekswerk: praktische, operationele en financiële issues*

Reëel zelfstandige sekswerkers kunnen formeel gezien perfect in een zelfstandigenstatuut aan de slag, ook al is het wat 'behelpen', via registratie onder bijvoorbeeld NACE(BEL)-code 96099 'overige persoonlijke dienstverlening'² of, met wat creativiteit, onder een andere (oneigenlijke) code. Toch ervaren zelfstandige sekswerkers in de praktijk reële moeilijkheden om zinvol en effectief te ondernemen.

Ook al zijn ze als sekswerker zelf niet strafbaar, de huidige strafrechtelijke context zorgt ervoor dat ze – geheel tegen de logica en geest van het zelfstandigenstatuut in – vaak niet reëel, effectief of zinvol als zelfstandige kunnen opereren of ondernemen. Verhuurders, boekhouders, adverteerders, websiteontwikkelaars, verzekeraars en andere noodzakelijke partners zijn weinig of niet geneigd om met sekswerkers in zee te gaan of hen de gevraagde diensten te verlenen, aangezien ze daardoor riskeerend zélf bestraft te worden. Men denke maar aan het strafrechtelijk verbod om reclame voor prostitutie te maken (VOORHOOF, 2002) of kamers te verhuren voor prostitutiedoeleinden (art. 380, §1, 2° ter – 4° Strafwetboek). Ruim voor zestien jaar oordeelde het Europees Hof van Justitie nochtans al dat zelfstandig sekswerk een reguliere economische activiteit vormt, waarvoor een vrij vestigingsrecht geldt (Hof van Justitie, 2001).

2 Onder NACE(BEL)-code 96 of 960 'overige persoonlijke diensten' vallen nu onder meer de subcategorie 9604 'sauna's, solarium, baden enz.' en de restsubcategorie 9609 'overige persoonlijke diensten n.e.g.' (t.t.z. 'niet eerder genoemde' persoonlijke diensten), waarbinnen 96099 de allerlaatste restcode vormt, voor 'overige persoonlijke diensten'.

Ook andere praktische aspecten bemoeilijken het werken als zelfstandig sekswerker. Alvast tot eind augustus 2019³ blijft het vereist om voorafgaand aan inschrijving in de Kruispuntbank van Ondernemingen een opleiding bedrijfsbeheer te volgen, wat voor veel sekswerkers te hoog gegrepen of als niet-inpasbaar wordt ervaren. Een deel van hun essentiële beroepskosten (kledij, lichaamsverzorging, ...) kunnen ze 'feitelijk' gezien niet fiscaal inbrengen. Een sectorale regeling of door de fiscus uitgewerkt of aanvaard sjabloon voor het aftrekken daarvan als beroepskosten is eigenlijk noodzakelijk. Bovendien blijken de inkomsten uit zelfstandig sekswerk vaak te onstabiel of onregelmatig om de verplichte bijdragen als zelfstandige te betalen.

3. VAN GEDOOGBELEID NAAR DECRIMINALISERING?

3.1 Gedoogbeleid op losse schroeven

In diverse steden – waaronder met name Antwerpen en Gent – zit het gedoogbeleid momenteel juridisch op de wip (BOELS, VERHAGE & BAUTERS, 2013; VANDE VELDE, DE VRIEZE & PROOST, 2007).

De invoering in 1948 van de Wet tot de afschaffing van de reglementering van prostitutie moest op zich net verhinderen dat steden en gemeenten nog langer de prostitutie zouden reglementeren. Niettemin leidde het *de facto* gedoogbeleid inzake exploitatie van prostitutie en verhuur van sekswerkruimtes ertoe dat heel wat steden en gemeenten sindsdien – en tot recent best succesvol – in de praktijk een reëel prostitutiebeleid voer(d)en via maatregelen die officieel dien(d)en ter vrijwaring of handhaving van de openbare zedelijkheid en openbare orde, ingevoerd via politieverordening. Dat geldt ook voor Gent en Antwerpen. Een schending van de betreffende reglementaire bepalingen wordt in beide steden bestraft met administratieve sancties.

Recente jurisprudentie dreigt evenwel stokken in de wielen te steken. De alternatieve bestuurlijke reglementering van sekswerk via politieverordening komt meer en meer onder vuur te liggen. Enerzijds wordt al enige jaren het opteren voor administratieve sancties als onwettig beschouwd. Volgens de Raad van State (Raad van State, 2009; Raad van State, 2012) bestaat daar geen rechtsgrond voor en kunnen de inbreuken op politieverordeningen uitsluitend worden gehandhaafd met politiestraffen (art. 121 Nieuwe Gemeentewet, 1988). Anderzijds is er ook de praktijk van het vereiste van een gemeentelijke geschiktheidsverklaring, op basis van een onderzoek naar zowel prostitutiepanden als de uitbaters, verhuurders of eigenaars ervan. O.m. de rechtbank van eerste aanleg te Gent (Rechtbank eerste aanleg, 2017) heeft zeer recent geoordeeld dat dergelijke praktijk in strijd is met artikel 6 van het Verdrag van New York van 1950 (*infra*), dat elke reglementering (o.m. in de vorm van een vereiste om over 'speciale papieren' te beschikken) ten aanzien van uitbaters, verhuurders of eigenaars verbiedt.

Het pragmatisch prostitutiebeleid van steden en gemeenten, vaak ingebed in hun (via administratieve sancties op lokaal niveau te handhaven) integraal veiligheidsbeleid, blijkt eigenlijk dus onwettig. De randvoorwaarden voor een stabiel en als zodanig voldoende rechtszekerheid biedend gedoogbeleid zijn daarmee niet langer vervuld. Niet alleen sociaal-rechtelijk (*supra*), maar ook strafrechtelijk bevindt sekswerk zich dus in een grijze zone – de

3 Het vereiste vervalt met ingang van 1 september 2019, en zal vanaf dan dus niet langer een drempel vormen. Zie ook Memorie van toelichting betreffende ontwerp van decreet tot opheffing van de wettelijke bepalingen inzake de basiskennis bedrijfsbeheer. *Department of Economy, Science & Innovation*, 17 juli 2017.

organisatie is formeel gezien strafbaar maar wordt tegelijk formeel gedoogd waarbij het gedoogbeleid onwettig is. Het gedoogbeleid zit juridisch aan zijn limieten, zodat wellicht alleen een gerichte, formele decriminalisering soelaas kan brengen.

3.2 Strafbbaarstellingen geënt op een versleten abolitionisme

De complexe situatie waarin sekswerkers aangewezen zijn op sociaalrechtelijke statuten die in de praktijk geen of onvoldoende bescherming op maat bieden en hen niet toelaten op een normale, vrije manier hun job uit te oefenen en daarbij een beroep te doen op of samen te werken met andere economische actoren, is problematisch. Daaraan liggen een aantal bestaande strafbaarstellingen ten gronde waarvoor de ratio in onze geëvolueerde samenleving eigenlijk zoek is. Ze zijn nog gestoeld op een abolitionistische visie op prostitutie zoals die midden van de vorige eeuw gestalte werd gegeven in het al aangehaalde Verdrag van New York van 1950. Dat Verdrag, en als gevolg daaraan ook de betreffende bepalingen in ons eigen Strafwetboek, vertrekken van de – strikt – morele visie dat niet alleen reëel uitbuitende vormen van exploitatie of mensenhandel moeten worden bestreden, maar dat prostitutie *tout court* moet worden uitgebannen en dat de sekswerkers beschermd moeten worden, wegens intrinsiek en altijd kwetsbaar, en dus niet in staat om reëel en onbezwaard een actieve keuze voor sekswerk te maken, is achterhaald, on-emancipatorisch en contra-productief.

Problematisch in het Verdrag van New York zijn de artikelen 1, 2 en 6. Conform artikel 1 is *“ieder persoon die, teneinde eens anders driften te voldoen, een persoon aanwerft, meeneemt of wegbrengt, met het oog op het plegen van prostitutie of de exploitatie daarvan”* strafbaar. De toestemming van de sekswerker is hierbij irrelevant, zelfs wanneer deze, zoals gezegd, autonoom een reële en onbezwaarde keuze voor sekswerk maakt. In artikel 2 verbinden de verdragspartijen zich tot *“het bestraffen van elke persoon die onder meer een huis van prostitutie houdt, leidt of wetens financiert of daarin bijdraagt of een grond of een andere plaats geheel of gedeeltelijk huurt of wetens in huur geeft met het oog op eens anders prostitutie”*. Ook het verhuren van een pand valt onder de noemer van exploitatie als bedoeld in artikel 2. Verder verbiedt artikel 6 van het Verdrag *“iedere wet, iedere verordening en ieder administratief gebruik volgens welke personen die zich aan prostitutie overgeven of daarvan verdacht worden zich moeten laten inschrijven in speciale registers, speciale papieren moeten bezitten of zich gedragen naar uitzonderlijke vereisten van toezicht of aangifte”*. Principieel verhindert deze bepaling, zoals eerder aangestipt, het uitvaardigen (op het niveau van steden en gemeenten) van reglementaire bepalingen ten aanzien van verhuurders, uitbaters of eigenaars van prostitutiepanden.

De Belgische vertaalslag daarvan vinden we in het Strafwetboek. Ook al is het zo dat prostitutie of sekswerk *an sich* niet strafbaar is (het Verdrag van New York is abolitionistisch qua inslag, niet prohibitionistisch), uitbaters (art. 380, §1, 2° Strafwetboek), verhuurders (art. 380, §1, 3° Strafwetboek) en ondernemers (art. 380, §1, 4° Strafwetboek) zijn dat wel, net als andere economische actoren of dienstverleners die (mee) sekswerk organiseren, faciliteren (art. 380ter, §1, 1° Strafwetboek) of er op enige manier aan meewerken, zoals bijvoorbeeld de eerder aangehaalde boekhouders, adverteerders (VOORHOOF, 2002), websiteontwikkelaars of verzekeraars (art. 380ter, §3, 1e lid Strafwetboek). Dat helpt niet als men afhankelijkheid en pooierschap wil vermijden.

3.3 Decriminalisering van economische exploitatie van prostitutie, verhuur van sekswerkruimtes en dienstenverstrekking aan sekswerkers

Vanuit de realiteit dat sekswerk vandaag dominant een *agency*-gedreven keuze is (PERŠAK, 2014; BOELS, 2014; WEITZER, 2012; ZATZ, 1997), dringt zich een formele decriminalisering op van de louter economische exploitatie van prostitutie, de verhuur van sekswerkruimtes en het leveren van diensten aan sekswerkers, voor zover er daarbij geen sprake is van dwang, misleiding, uitbuiting of daadwerkelijke mensenhandel. Het *bona fide*-segment van de prostitutie markt, dat vandaag wordt gecontroleerd in het kader van het gedoogbeleid, dient m.a.w. onderscheiden én afgescheiden van het *mala fide*-marktsegment (VERMEULEN, 2014). Enkel een strafrechtelijk beleid dat de economische exploitatie (uitbating is een duidelijker term) van geïnformeerde en consensueel aangeboden of verleende seksuele diensten niet strafbaar stelt, kan ervoor zorgen dat sekswerkers ook *de facto* dezelfde rechten genieten als andere werknemers of zelfstandigen en dat (zelfstandig) sekswerk *effectief* als een reguliere economische activiteit geldt (in de logica van Jany v. Nederland), t.t.z. inclusief de mogelijkheid om zinvol te kunnen ondernemen en zich te organiseren.⁴ Het nationaal strafrecht kan evenwel niet zomaar worden aangepast als daarmee volkenrechtelijk het Verdrag van New York wordt geschonden. Ingrepen op beide niveaus – nationaal en op het niveau van de VN – zijn nodig.

Voor de gedetecteerde problemen met het Verdrag van New York biedt het Weens Verdragenverdrag (1969) theoretisch twee oplossingspistes. Een eerste, radicale piste bestaat in de opzegging van het Verdrag *tout court* (AUST, 2006). Gelet op de politieke, sociale en mogelijk zelfs economische implicaties van de opzegging van een VN-Verdrag, is dat niet voor de hand liggend of opportuun, zeker niet omdat het Verdrag ook ziet op de aanpak van reële situaties van mensenhandel. Opzegging ervan zou dus ook neerkomen op het kind met het badwater weggooien, en valt bijgevolg inhoudelijk niet aan te bevelen. Een tweede piste is gelegen in het formuleren van een voorbehoud (HOLLIS, 2015; PELLET, 2011; GIEGERICH, 2010; SHAW, 2008), minstens bij de genoemde artikelen 1, 2 en 6 van het Verdrag.⁵ De mogelijkheid om voorbehouden te formuleren is echter niet uitdrukkelijk opgenomen in het Verdrag van New York, wat volgens het Verdrag van Wenen evenwel niet impliceert dat het verboden of onmogelijk is er te formuleren. In de mate dat een verdrag – zoals dat het geval is voor het Verdrag van New York – niet uitdrukkelijk het formuleren van voorbehouden verbiedt of beperkt (in de zin van artikel 19, onder a) of b) Verdragenverdrag) en voorbehouden niet onverenigbaar zijn (in de zin van artikel 19, onder c) Verdragenverdrag) met het voorwerp en doel van een Verdrag (wat voor het Verdrag van New York niet het geval lijkt wanneer ze alleen betrekking hebben op de niet-uitbuitende uitbating van consensuele prostitutie en de wereldwijde strijd tegen mensenhandel en gedwongen, uitbuitende of anderszins bezwaarde vormen van prostitutie niet ondergraven of hypothekeren), zijn ze op zich niet verboden. Wel moeten ze volgens de *chapeau* van artikel 19 Verdragenverdrag in principe tijdig worden geformuleerd, t.t.z. op het ogenblik van ondertekening, bekrachtiging, aanvaarding of goedkeuring. Dat is m.b.t. het Verdrag van New York uiteraard niet meer mogelijk. In de praktijk zijn 'late' voorbehouden evenwel niet onmogelijk. Alleen wordt er dan gehandeld alsof het gaat om een situatie als bedoeld in artikel 20, onder 2 Verdragenverdrag,

4 Deze complexe problematiek is niet geheel nieuw en heeft reeds meerdere malen tot politieke discussies geleid (via wetsvoorstellen in de Senaat van Vera DUA, Mervem KACAR, Frans LOZIE, Bert ANCIAUX en Christine DEFRAIGNE).

5 Op heden formuleerde België geen voorbehouden bij het Verdrag van New York 1950. Zie List of participants, chapter VII, 11.a) *Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others*, New York, 21 March 1950.

inhoudend dat ze door alle partijen moeten worden aanvaard.⁶ Dat hoeft overigens niet per se actief te gebeuren. Artikel 20, onder 5) Verdragenverdrag stelt het passief uitblijven van bezwaar vanwege een andere partij binnen de twaalf maanden na ontvangst van de kennisgeving van een voorbehoud gelijk met de aanvaarding ervan (Report of the International Law Commission, 2011). Samengevat, kunnen gerichte 'late' voorbehouden bij de geveiseerde artikelen 1, 2 en 6 van het Verdrag van New York ons land toelaten een hedendaags mensenhandel- en prostitutiebeleid gestalte te geven, strafrechtelijk, sociaalrechtelijk en bestuurlijk, met réchten voor sekswerkers.

Problematisch aan artikel 1 van het Verdrag van New York is dat het een uitdrukkelijke keuze voor of instemming met sekswerk in hoofde van sekswerkers negeert en als irrelevant bestempelt. Daarom moet de strekking van het artikel via een Belgisch voorbehoud worden beperkt tot andere situaties dan die waarin sekswerkers autonoom een reële en onbezwaarde keuze voor sekswerk hebben gemaakt, zodat economische exploitanten of actoren die diensten verstrekken aan sekswerkers niet langer strafbaar dienen te worden gesteld. Dat laat toe om nationaal gericht komaf te maken met de strafbaarstelling voor uitbating⁷ van een huis van prostitutie, en zou ex-post een volkenrechtelijke legitimatie creëren voor de te smalle (en dus incorrecte) implementatie in het Belgisch strafrecht (dat enkel verhuur met een 'abnormaal' profijt bestraft; zie huidig artikel 380, §1, 4° Sw. en huurprijzenprotocol Antwerpen) van artikel 2 van het Verdrag van New York (dat elke vorm van verhuur verbiedt, ook met een 'normaal' profijt). Het probleem met artikel 6 werd al eerder geschetst. Een voorbehoud moet bestaande praktijken van steden en gemeenten, zoals het werken met stedenbouwkundige vergunningen en geschiktheidsverklaringen voor panden en verhuurders of eigenaars ervan volkenrechtelijk legitimeren, en op die manier ook toelaten dat gemeenten ter zake reglementerend optreden, controleren en handhaven.

Bij een decriminalisering van de economische exploitatie van prostitutie, de verhuur van sekswerkruimtes en het leveren van diensten aan sekswerkers, voor zover het prostitutie of sekswerk betreft dat niet gepaard gaat met dwang, misleiding of uitbuiting, dienen op nationaal niveau de artikelen 380, §1, 1° tot 4° en 380ter, §3, 1° lid Sw. aangepast. De betreffende bepalingen mogen geenszins in hun integraliteit worden opgeheven, maar moeten gericht worden herschreven, in die zin dat uitbaters, verhuurders of dienstverleners die transparant kunnen maken – bijvoorbeeld a.d.h.v. een objectief gecontroleerd kwaliteitslabel (VERMEULEN, 2014) – dat ze zorgvuldig hebben gehandeld door zich ervan te vergewissen dat de sekswerkers waarmee ze werken of waaraan ze diensten verlenen autonoom een reële en onbezwaarde keuze voor sekswerk hebben gemaakt, niet langer strafbaar zijn.

3.4 Blijvende en bijkomende bescherming van gedwongen, onvrije of kwetsbare sekswerkers

Verder moeten artikel 380, §3, 1° tot 2° Sw. (verzwarende omstandigheden) en artikel 381 Sw. (strafbare deelneming) onverkort van kracht blijven. Uit de aanwezigheid van de in artikel 380, §3, 1° tot 2° Sw. omschreven omstandigheden blijkt immers de afwezigheid van een autonome, reële en onbezwaarde keuze voor sekswerk. Het gaat enerzijds om het direct of indirect gebruik van listige kunstgrepen, geweld, bedreiging of enige vorm van dwang, en anderzijds om omstandigheden die wijzen op een kwetsbare toestand, van armoede, minderjarige leeftijd, cognitieve en/of emotionele beperkingen.

6 Helderheid hierover werd geboden door de *International Law Commission*, die in 2011 een 'Guide to Practice on Reservations to Treaties' aannam (cfr. art. 2.3.1.).

7 Uitbaten: het houden van een huis van prostitutie, leiden, of wetens financieren of bijdragen.

Met het oog op het voorkomen (aan de vraagzijde) van mensenhandel en gedwongen of onvrij sekswerk en het beschermen van kwetsbare sekswerkers zou daarnaast zelfs kunnen worden gekozen voor een eventuele bijkomende strafbaarstelling, met name van – enkel – die klanten die bewust (wetens en willens) seksuele diensten kopen van sekswerkers die geen autonome, reële en onbezwaarde keuze voor sekswerk hebben gemaakt (Wetsvoorstel 4-257/1, 2007-2008; VERMEULEN & VAN DAMME, 2014). Zulke bepaling kan enkel realistisch en proportioneel worden gehandhaafd wanneer klanten ook de mogelijkheid hebben om bewust en actief te kiezen voor het kopen van kennelijk ónbezwaarde seksuele diensten, om zo elke vervolgbaarheid te ontlopen. Een transparant kennis- en publiciteitsmechanisme (bijvoorbeeld in de vorm van de al aangehaalde kwaliteitslabels) biedt hiervoor wellicht soelaas (VERMEULEN, 2007a) en (VERMEULEN, 2007b).

4. DIVERSIFICATIE KLASIEKE SOCIAALRECHTELIJKE STATUTEN EN BIJKOMENDE, FLEXIBELE STATUTEN

Strafrechtelijke hygiëne – door de beschreven decriminalisering – lost indirect de twee grote problemen op met de klassieke sociaalrechtelijke statuten. *De jure* zullen arbeidsovereenkomsten voor onbezwaard consensueel sekswerk legaal zijn, en *de facto* zullen zelfstandige sekswerkers zich niet langer in hun opereren en ondernemen gekortwiekten weten, gezien hun economische partners niet langer strafbaar zijn.

Naast andere kleine, praktische ingrepen die eerder werden gesuggereerd, zoals een sectorale regeling of door de fiscus uitgewerkt of aanvaard sjabloon voor het aftrekken van sekswerk-specifieke beroepskosten, zou de sector ook baat hebben bij een verdere diversificatie van de klassieke sociaalrechtelijke statuten en het creëren, daarnaast, van meer flexibele statuten. Seksjobs vereisen veel autonomie en vergen flexibele oplossingen, die tegemoet komen aan de diversiteit en volatiliteit van de seksuele diensten (markt). Het klassieke werknemersstatuut leunt niet bepaald dicht aan bij de realiteit van sekswerk en de daarbij aansluitende wensen van sekswerkers. Ze hebben niet bepaald klassieke werkuren, soms pauzes van enkele uren of zelfs dagen, enz. Het risico of schijnzelfstandigheid blijft ook zeer reëel. Hierna wordt een aantal optimaliseringspistes verkend, die weliswaar niet voor iedere sekswerker een oplossing zijn, maar afgestemd kunnen worden op de specifieke situatie waarin de sekswerker zich bevindt.⁸

4.1 Weerlegbaar vermoeden van arbeidsovereenkomst voor sekswerkers

Traditioneel kiezen de partijen vrij de aard van hun arbeidsrelatie. Gegeven het relatief groter gevaar voor schijnzelfstandigheid werd in bepaalde sectoren (zoals de bouwsector, transportsector, schoonmaaksector, enz.) evenwel een weerlegbaar vermoeden van arbeidsovereenkomst ingevoerd op basis van algemene criteria die wijzen op het bestaan van een gezagsverhouding of op basis van specifieke criteria die wijzen op een socio-economische of juridische ondergeschiktheid. In geval van dergelijk weerlegbaar vermoeden kunnen partijen met alle middelen van recht het tegenbewijs daarvan leveren en aantonen dat er wel degelijk sprake is van een samenwerking op zelfstandige basis (art. 332 “Programmawet I”, 2006; BAATS, 2015; DE MEYER & BUYSSENS, 2013; VAN HOOGENBEMT, 2007).

8 Waarvan sommige uitdrukkelijk aanhakend bij een aantal uitgangspunten en overwegingen i.v.m. een regeling voor sekswerkers in VAN EECKHOUTTE, W. (2013). Seks als beroep: voor werknemers en zelfstandigen. Arbeids- en sociale zekerheidsrechtelijke implicaties van de Gentse lokale aanpak van sekswerk. *Orde van de Dag*, 64, 43-48.

Het lijkt opportuun dergelijk weerlegbaar vermoeden van arbeidsovereenkomst ook voor sekswerk in te voeren, bv. in de relatie tussen de sekswerker en degene die haar/hem een sekswerkruimte ter beschikking stelt of op een andere wijze tussenkomt in de financiële of operationele organisatie van diens beroepsactiviteit (VAN EECKHOUTTE, 2013). Sekswerkers worden op die manier immers beschermd tegen schijnzelfstandigheid, mét behoud van de mogelijkheid om alsnog voor een reëel zelfstandigenstatuut te kiezen. Daarnaast creëert een (vermoede) arbeidsovereenkomst een aantal arbeids- en sociaalrechtelijke voordelen voor sekswerkers, zoals het recht op een minimumloon. Concreet kan de huidige lijst van sectoren bij KB worden uitgebreid tot de sekswerksector of kan de Koning specifieke, sector-eigen criteria bepalen die tot een weerlegbaar vermoeden van arbeidsovereenkomst aanleiding geven (art. 334, §1; art. 337/1, §2; art. 337/2, §3 “Programmawet I”, 2006).

4.2 Uitbreiding sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden tot bepaalde sekswerkers

Een tweede optimaliseringspiste zou erin kunnen bestaan de sociale zekerheid voor loontrekkenden uit te breiden tot bepaalde categorieën sekswerkers. Dit impliceert dat de betreffende sekswerkers, zonder formeel door een arbeidsovereenkomst te zijn gebonden, toegang zouden krijgen tot een werkloosheidsuitkering, een ziekteverzekering, een verzekering tegen arbeidsongevallen en beroepsziekten, gezinsbijslag, pensioen, arbeidsongeschiktheid en vakantierechten en – geld (VAN EECKHOUTTE, 2017).

4.2.1 Uitbreiding sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden via artikel 2, §1 RSZ-wet

Krachtens artikel 2, §1, 1° RSZ-wet kan de Koning een uitbreiding van de sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden invoeren voor personen die, zonder door een arbeidsovereenkomst te zijn gebonden, tegen loon arbeidsprestaties onder het gezag van een ander persoon verrichten of arbeid verrichten in gelijkaardige voorwaarden als die van een arbeidsovereenkomst. Via artikel 3 Koninklijk Besluit 28 november 1969 is dergelijke uitbreiding vandaag al gerealiseerd voor diverse welomschreven categorieën van personen, zoals interimarissen, thuisarbeiders, onthaalouders, jobstudenten, en taxi-, bus- en vrachtwagenchauffeurs die geen eigenaar zijn van hun voertuig of niet zelf hun voertuig financieren. Hiermee is men tegemoet willen komen aan de feitelijke situatie waarbij personen die, zonder evenwel door een arbeidsovereenkomst te zijn gebonden, in een socio-economisch afhankelijke positie werk verrichten, en die – tot voor genoemd KB – dus enkel konden terugvallen op de sociale zekerheidsregeling van zelfstandigen, wat evident aanleiding gaf tot schijnzelfstandigheid (DE MEYER & BUYSSENS, 2013; VAN DEN MEERSCHE, 2012; NEVENS, 2005). Het systeem leidt er niet toe dat er formeel een arbeidsovereenkomst tot stand komt. Arbeidsrechtelijk gezien worden de betreffende personen dus niet als werknemer beschouwd (Arbeidshof Brussel, 1994).

Naar analogie met de aangehaalde uitbreiding tot chauffeurs die gebruik maken van voertuigen waarvan zij geen eigenaar zijn of waarvan de aankoop gefinancierd wordt door een ondernemer, zou kunnen worden overwogen de sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden ook uit te breiden tot sekswerkers die niet onder het gezag van een ander persoon werken maar beschouwd worden arbeid te verrichten onder gelijkaardige voorwaarden, bijvoorbeeld omdat ze gebruik maken van faciliteiten (bv. een sekswerkruimte die door een uitbater ter beschikking wordt gesteld) waarvan ze geen eigenaar zijn of waarvan de aankoop gefinancierd of de financiering gewaarborgd wordt door een ondernemer. Op zich lijkt dit gemengd statuut aantrekkelijk voor sekswerkers in een dergelijke situatie, omdat het de sociale zekerheidsvoordelen van een werknemer combineert met de noodzakelijke

flexibiliteit en vrijheid in het bepalen van werkuren, klanten en seksuele handelingen. Daar komt bij dat bedoelde uitbreiding voor een ondernemer-uitbater minder duur uitvalt dan een tewerkstelling in het kader van een arbeidsovereenkomst.

Daarnaast zouden ook mogelijkheden gecreëerd kunnen worden voor sekswerkers die werken via escortbureaus, door ze toe te voegen aan of in te passen in de hiervoor vermelde bestaande uitbreiding voor interimarissen en uitzendbureaus (art. 3, 3° KB 1969). Zoals uitzendbureaus zijn escortbureaus organisaties die een uitzendkracht/escort(e) uitlenen om voor een gebruiker/klant tijdelijk arbeid te verrichten. Toch kunnen ze vandaag moeilijk of niet worden ondergebracht onder de uitzendregeling (Wet betreffende de tijdelijke arbeid, de uitzendarbeid en het ter beschikking stellen van werknemers ten behoeve van gebruikers, 1987). Die vereist immers schriftelijke overeenkomsten tussen uitzendbureau en werknemer respectievelijk gebruiker (HEYLEN & VERREY, 2018; VAN DEN BERGH & HENDRICKX, 2017; WOUTERS, 2013). Het hoeft geen betoog dat niet alle escort(e)s daarop zitten te wachten, en een schriftelijke overeenkomst tussen klant en escortbureau is al helemaal irrealistisch. Bovendien is de regeling in essentie bedoeld voor tijdelijke arbeid ter vervanging van een vaste werknemer, om te beantwoorden aan een (tijdelijke) vermeerdering van werk, voor de invulling van een vacante betrekking, of voor bepaalde occasionele artistieke of podiumtechnische prestaties.

Het Hof van Cassatie (Cassatie, 1984, noot Elst) heeft echter geoordeeld dat, eenmaal men onder de uitbreiding van de sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden valt, de mogelijkheid vervalt om in een zelfstandigenstatuut te werken. Van zodra dit het geval is, wordt men voor de sociale zekerheidsregeling onweerlegbaar gelijkgesteld met een werknemer. Die implicatie botst met onze filosofisch-grondrechtelijke insteek van zelfbeschikking en de erkenning door het Europees Hof van Justitie van zelfstandig sekswerk als economische activiteit waarvoor een vrij vestigingsrecht geldt.

4.2.2 Bijzondere regeling naar analogie met het kunstenaarsstatuut (artikel 1bis RSZ-wet)

Oorspronkelijk werd ook voor podiumartiesten die aangeworven werden om tegen loon op te treden een uitbreiding voorzien om van de bestaande sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden te kunnen genieten (art. 3, 2° KB 1969). Onder podiumartiesten werden ook stripteaseuses begrepen (Arbeidsrechtbank Antwerpen, 1972; Arbeidsrechtbank Gent, 1974; Arbeidsrechtbank Antwerpen, 1989). Gevolg aan de aangehaalde rechtspraak van het Hof van Cassatie werden de betreffende podiumartiesten voor hun artistieke prestaties onweerlegbaar vermoed werknemer te zijn, waardoor ze niet meer onder de sociale zekerheidsregeling voor zelfstandigen konden vallen. Om die consequentie te vermijden, voerde de wetgever een bijzondere sociale zekerheidsregeling in voor kunstenaars, via artikel 1bis RSZ-wet.

Via dit artikel wordt de sociale zekerheidsregeling van loontrekkenden uitgebreid tot de “kunstenaars die hun artistieke werken of prestaties uitvoeren of leveren tegen de betaling van loon”. De uitbreiding is echter niet van toepassing wanneer een kunstenaar aantoonbaar zijn/haar werk niet te verrichten onder gelijkaardige voorwaarden als die waarin een werknemer arbeid verricht voor een werkgever. Hierdoor wordt voor wat de sociale zekerheid betreft een weerlegbaar vermoeden van werknemer ingevoerd (BERGHS, DE BUYSER & VANLERBERGHE, 2004). Daarnaast wordt de natuurlijke persoon of rechtspersoon die het loon betaalt voor de toepassing van de RSZ-wet als werkgever beschouwd. Deze laatste staat in voor de naleving van de sociaalzekerheidsrechtelijke verplichtingen. Omwille van de vaak korte opdrachten voor wisselende werkgevers werden sociale bureaus voor kunstenaars opgericht

(art. 1bis, §1 RSZ-wet). Die fungeren als sectorspecifiek uitzendkantoor, waarvoor een erkenning op gewestelijk niveau nodig is, en worden in voorkomend geval als tijdelijke werkgever beschouwd (VAN EECKHOUTTE, 2017).

Het gewoonweg inpassen van sekswerkers (andere dan stripteaseuses) in het bestaande kunstenaarsstatuut is niet realistisch. Om als kunstenaar erkend te worden moet een sekswerker artistieke prestaties verrichten, waarbij geldt dat de artistieke aard van prestaties moet worden aangetoond door middel van een visum afgeleverd door de Commissie Kunstenaars (art. 1bis, §1, 4e lid RSZ-wet). Het zou een te verregaande (en oneigenlijke) interpretatie van artistieke prestaties vergen om alle sekswerk in het algemeen hieronder te laten ressorteren. Wel zou kunnen worden voorgesteld om, naar analogie met het kunstenaarsstatuut, een vergelijkbare bijzondere regeling (met een weerlegbaar vermoeden van werknemer) voor sekswerkers uit te werken, inclusief de oprichting van een Commissie Sekswerk om voor de erkenning van sekswerkers in te staan. Naar analogie met de sociale bureaus voor kunstenaars zouden ook 'sekswerkloketten' kunnen worden ingericht, die als uitzendkantoor en tijdelijke juridisch werkgever optreden.

4.2.3 *Uitbreiding flexi-jobs (artikel 1ter RSZ-wet) tot de sekswerksector*

Op vandaag kunnen werknemers bijklussen⁹ in de horeca (art. 2-38 Wet houdende diverse bepalingen inzake sociale zaken, 2015) als flexi-job-werknemer of als flexi-job-uitzendkracht, en op die manier ook de sociale zekerheidsregeling voor loontrekkenden (art. 1ter RSZ-wet) genieten. Deze regeling is van toepassing op werknemers of werkgevers die ressorteren onder het paritair comité hotelbedrijf (bevoegdheidsomschrijving PC nr. 302) (KB 1975) en die door een flexi-job-arbeidsovereenkomst verbonden zijn. Een tewerkstelling in het kader van een flexi-job is mogelijk wanneer de werknemer bij een of meerdere andere werkgevers al een tewerkstelling heeft die minimaal gelijk is aan (4/5e van) een voltijdse job (art. 4 en 6 Wet 16 november 2015). Wie een flexi-job uitoefent ontvangt een minimum flexi-loon dat volledig is vrijgesteld van belastingen en sociale zekerheidsbijdragen. De werkgever dient wel een bijzondere bijdrage te betalen die aftrekbaar is als beroepskost (VAN EECKHOUTTE, 2017; X, 2015).

Deze mogelijkheid werd ingevoerd om flexibel werk te ondersteunen in de horeca, en zwartwerk te remmen (WORTELAER, 2017). Gezien de flexibiliteit en volatiliteit eigen aan de sekswerkmarkt en vanuit de realiteit dat sekswerk geregeld *ad hoc* of naast een reguliere job wordt verricht (als bijverdienste), is een uitbreiding van het systeem van flexi-jobs naar de sekswerksector een logische en dus verdedigbare piste. Daarenboven is het op heden enkel mogelijk om een flexi-job-overeenkomst af te sluiten voor bepaalde duur¹⁰ of voor een duidelijk omschreven werk (art. 8 Wet 16 november 2015). Een uitbreiding van het flexi-jobstelsel zou dus niet enkel een uitbreiding van de aard van het werk impliceren, maar tevens van de onderliggende voorwaarden.

9 Volledigheidshalve dient opgemerkt te worden dat sinds 15 juli 2018 de regeling omtrent bijklussen is goedgekeurd. Deze wet is wel nog steeds niet in het Belgisch staatsblad verschenen, maar wel reeds in voege (Wetsontwerp betreffende de economische relance en de versterking van de sociale cohesie, 2017-18). Deze houdt in wezen in dat men (in beperkte mate) onbelast kan bijverdiene voor drie soorten werken: verenigingswerk, occasionele diensten van burger aan burger en deeleconomie. Op heden zou sekswerk niet onder één van deze categorieën kunnen ondergebracht worden. Toch is de wet een duidelijke illustratie van de wil van de wetgever om de mogelijkheden om bij te klussen uit te breiden.

10 Nochtans werd in de Memorie van Toelichting aangegeven dat de arbeidsovereenkomst (binnen het kader van de raamovereenkomst) zowel voor bepaalde als onbepaalde duur kan gesloten worden (Wetsontwerp houdende diverse bepalingen in sociale zaken, 2014-15: 7).

5. CODA

Natuurlijk zit niet elke sekswerker of uitbater te wachten op een wettelijk kader. Zwartwerk en belastingontduiking zullen in elke sector blijven bestaan, en in een taboesector als de sekswerkerssector blijven sommigen sowieso liever onder de radar. Illegaal verblijvende sekswerkers hebben vooral baat bij het behoud van het huidige gedoogbeleid, want dreigen extra gevisieerd te worden als de realiteit verschuift richting reguliere markt. Ook sekswerkers die in de prostitutie actief zijn bij wijze van overlevingsstrategie (daklozen, mensen met een roesmiddelenverslaving...) zullen niet in een officieel statuut instappen.

Niettemin is het gros van de (overigens overwegend *bona fide*) sector gebaat bij de voorgestelde decriminalisering en sociaalrechtelijke optimalisering. Sekswerk is een economische activiteit, en dat heeft zo zijn consequenties in termen van rechten.

REFERENTIES

Literatuur

- AUST, A. (2006). Treaties, Termination. In R. WOLFRUM (Ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law (Volume X)* (pp. 17-25). Oxford: Oxford University Press.
- BAATS, Z. (2015). Strijd tegen schijnzelfstandigheid. *TBO*, 374-380.
- BERGHS, K., DE BUYSER, W., & VANLERBERGHE, G. (2004). Het sociale en fiscale statuut van de kunstenaar: een verkenning. *Oriëntatie*, 74-77.
- BOELS, D. (2015). The Challenges of Belgian Prostitution Markets as Legal Informal Economies: An Empirical Look Behind the Scenes at the Oldest Profession in the World. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 21(4), 485-507.
- BOELS, D., VERHAGE, A., & BAUTERS, D. (2013). Prostitutie en informele economie: 'met haken en ogen'. De paradoxale lokale aanpak van het sekswerk. *Orde van de Dag*, 64, 6-19.
- DE MEYER, L., & BUYSSENS, H. (2013). *Schijnzelfstandigheid: terug naar af?* (pp. 1-58). Antwerpen: Intersentia.
- DE WORTELAER, J. (2017). Flexi-jobs in de horeca: het nieuwe manna van de menukaart. *Oriëntatie*, 15-16.
- GIEGERICH, T. (2010). Treaties, Multilateral, Reservations to. In R. WOLFRUM (Ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law (Volume IX)* (pp. 1124-1134). Oxford: Oxford University Press.
- HEYLEN, D., & VERREYDT, I. (2018). *Arbeidsrecht toegepast (zesde editie)* (pp. 397-426). Morsel: Intersentia.
- HOLLIS, D.B. (2015). The Existential Function of Interpretation in International Law. In A. BIANCHI, D. PEAT & M. WINDSOR (Eds.), *Interpretation in International Law* (pp. 78-110). Oxford: Oxford University Press.
- NEVENS, K. (2005). De uitbreiding van de socialezekerheidsregeling voor werknemers. *Soc. Kron.*, 9, 497-505.
- PELLET, A. (2011). Article 22 Convention of 1969. In O. CORTEN & P. KLEIN (Eds.), *The Vienna Conventions on the law of Treaties: A commentary* (pp. 582-583). Oxford: Oxford University Press.
- PERŠAK, N. (2014). Economic factors of prostitution: Money, nature, crisis. In N. PERŠAK & G. VERMEULEN (Eds.), *Reframing prostitution. From discourse to description, from moralisation to normalisation?* (pp. 101-117). Antwerpen, Apeldoorn, Portland: Maklu.
- SHAW, M.N. (2008). *International Law 6th Edition* (pp. 919-925). Cambridge: Cambridge University Press.

- VAN DEN BERGH, P., & HENDRICKX, F. (2017). *Arbeidsrecht – deel 1* (pp. 323-354). Brugge: Die Keure.
- VAN DEN MEERSCHE, L. (2012). De Arbeidsrelatiewet revised: Een nieuw wapen in de strijd tegen schijnzelfstandigheid? *JTT*, 26, 405-417.
- VANDE VELDE, L., DE VRIEZE, S., & DE PROOST, S. (2007). Prostitutiebeleid in Antwerpen, Brussel en Charleroi. In G. VERMEULEN (Ed.), *Betaalseksrecht. Naar regulering of legalisering van niet-problematische prostitutie?* (pp. 309-357). Antwerpen, Apeldoorn, Portland: Maklu.
- VAN EECKHOUTTE, W. (2013). Seks als beroep: voor werknemers en zelfstandigen. Arbeids- en sociale zekerheidsrechtelijke implicaties van de Gentse lokale aanpak van sekswerk. *Orde van de Dag*, 64, 43-48.
- VAN EECKHOUTTE, W. (2017). Sociale zekerheid voor werknemers. Bijzonderheden inzake toepassingsgebied, verplichtingen en bijdrage. In W. VAN EECKHOUTTE (Ed.), *Sociaal Compendium 2016-2017. Socialezekerheidsrecht met fiscale notities* (pp. 537-540). Mechelen: Wolters Kluwer.
- VAN HOOGENBEMT, H. (2007). Zelfstandigheid en schijnzelfstandigheid na de Programmawet (I) van 27 december 2006. *Oriëntatie*, 3, 49-65.
- VERMEULEN, G. (2007). Naar een ISO 69-norm? Zelfregulering op basis van kwaliteitsnormen in de seksuele dienstensector als element van een hedendaags strafrechtelijk beleid inzake mensenhandel? *Panopticon*, 28(1), 1-10.
- VERMEULEN, G. (2007). Zelfregulering via kwaliteitsnormen in de seksuele dienstensector? In G. VERMEULEN (Ed.), *Betaalseksrecht. Naar regulering of legalisering van niet-problematisch prostitutie?* (pp. 15-26). Antwerpen, Apeldoorn, Portland: Maklu.
- VERMEULEN, G. (2014). Self-regulation and public-private cooperation in the prostitution sector. In N. PERŠAK & G. VERMEULEN (Eds.), *Reframing prostitution. From discourse to description, from moralisation to normalisation?* (pp. 253-269). Antwerpen, Apeldoorn, Portland: Maklu.
- VERMEULEN, G., & VAN DAMME, Y. (2014). Client criminalisation for guilty knowledge of (trafficking for) sexual exploitation. In N. PERŠAK & G. VERMEULEN (Eds.), *Reframing prostitution. From discourse to description, from moralisation to normalisation?* (pp. 271-295). Antwerpen, Apeldoorn, Portland: Maklu.
- VOORHOOF, D. (2002). Hof van Cassatie wil geen reclame voor prostitutie. *De juristenkrant*, 42, 13.
- WEITZER, R. (2012). *Legalizing prostitution. From illicit vice to lawful business*. Londen, New York: New York University Press.
- WOUTERS, O. (2013). Uitzendarbeid: nieuwe regels vanaf 1 september. *Oriëntatie*, 7, 162-170.
- X. (2015). Flexiloon en overuren in de horecasector. *NJW*, 895.
- ZATZ, N. (1997). Sex Work/Sex Act: Law, Labor, and Desire in Constructions of Prostitution. *Signs*, 22, 277-308.

Wetgeving en beleid

- Koninklijk Besluit van 28 november 1969 tot uitvoering van de wet van 27 juni 1969 tot herziening van de besluitwet van 28 december 1944 betreffende de maatschappelijke zekerheid der arbeiders, BS 5 december 1969.
- Koninklijk besluit van 18 maart 1997 tot wijziging van het koninklijk besluit van 4 oktober 1974 tot oprichting en tot vaststelling van de benaming en de bevoegdheid van het Paritair Comité voor het hotelbedrijf en tot vaststelling van het aantal leden ervan, BS 18 april 1997.
- Memorie van toelichting betreffende ontwerp van decreet van 17 juli 2017 tot opheffing van de wettelijke bepalingen inzake de basiskennis bedrijfsbeheer. Department of Economy, Science & Innovation.
- Programmawet I van 27 december 2006, BS 28 december 2006.

Report of the International Law Commission on the work of its 63rd session. (2011). General Assembly Official Records, 66th Session, Supplement n° 10, Addendum 1, UN Doc. A/66/10/Add.1 (Guide to Practice). New York.

Verdrag van de Verenigde Naties ter bestrijding van de mensenhandel en van de exploitatie van andermans prostitutie van 21 maart 1950 ("Verdrag van New York"), BS 13 augustus 1965.

Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht van 23 mei 1969 ("Weens Verdragenverdrag"), BS 25 december 1993.

Wet van 21 augustus 1948 tot afschaffing van de officiële reglementering van de prostitutie, BS 13 september 1948.

Wet van 27 juni 1969 tot herziening van de besluitwet van 28 december 1944 betreffende de maatschappelijke zekerheid der arbeiders ("RSZ-wet"), BS 25 juli 1969.

Wet van 24 juli 1987 betreffende de tijdelijke arbeid, de uitzendarbeid en het ter beschikking stellen van werknemers ten behoeve van gebruikers, BS 20 augustus 1987.

Wet van 25 augustus 2012 tot wijziging van Titel XIII van de programmawet (I) van 27 december 2006, wat de aard van de arbeidsrelaties betreft, BS 11 september 2012.

Wet van 16 november 2015 houdende diverse bepalingen inzake sociale zaken, BS 26 november 2015.

Wetsontwerp houdende diverse bepalingen in sociale zaken, *Parl. St. Kamer* 2014-15, nr. 54-1297/001, 7.

Wetsontwerp van betreffende de economische relance en de versterking van de sociale cohesie, *Parl. St. Kamer* 2017-18, nr. 54-2839/024.

Wetsvoorstel tot invoeging van een artikel 380^{quater} in het Strafwetboek met betrekking tot het gebruiken van diensten van seksuele aard geleverd door een slachtoffer van mensenhandel, *Parl. St. Senaat* 2007-08, nr. 4-257/1.

Rechtspraak

Europese Hof van Justitie van 20 november 2001, zaak C-268/99, *Jany v. Nederland*.

Arbh. Gent 16 december 1974, *J.T.T.* 1975, 157.

Arbh. Antwerpen 2 mei 1989, *Soc. Kron.* 1992, 214.

Arbh. Brussel 27 januari 1994, *Soc. Kron.* 1994, 175.

Arbh. Bergen 26 januari 2011, *J.T.T.* 2011, 115.

Arbrb. Antwerpen 22 maart 1972, *R.W.* 1974-75, 1142.

Cass. 27 februari 1984, *J.T.T.* 1980, 44.

Cass. 30 april 1984, *B.T.S.Z.* 1985, 346, noot R. Elst, 349-352.

Gent, 15 mei 2017, onuitg.

RvS 17 december 2009, nr. 199.002.

RvS 17 december 2009, nr. 198.994.

RvS 17 december 2009, nr. 198.993.

RvS 16 februari 2012, nr. 218.070.